

Вадим АДАДУРОВ

**НОВІ "ТЕРИТОРІЇ" ІСТОРІЇ: ПРОБЛЕМА СИНТЕЗУ
СОЦІАЛЬНИХ НАУК У ТВОРЧОСТІ ТРЕТЬОГО ПОКОЛІННЯ
ШКОЛИ "АННАЛІВ" (на прикладі еволюції концептуальних поглядів
Емманюеля Ле Руа Лядюрі)**

Історик подібний до шахтаря. Він веде пошук даних у глибині землі й піднімає їх на поверхню, щоб інший спеціаліст – економіст, кліматолог чи соціолог їх використовував.

E. Le Rua Lядюрі¹

Своєму гучному успіхові "нова історична наука", яка розвинулася у Франції на основі методологічних принципів, сформульованих засновниками часопису "Аннали економічної та соціальної історії" (далі – "Анналі") Марком Блоком і Люсієном Февром, а також їхніми наступниками, найвизначнішими з яких вважаються Фернан Бродель і Ернест Лябрасс, завдячує концепції синтезу історії з іншими суспільними науками, передусім – політичною економією, географією, психологією. Проте наприкінці 1960-х років, коли стало зрозуміло, що можливості синтезу історії з названими науками є обмеженими, домінуюча позиція "нової історичної науки" в академічній сфері у Франції була похитнута дисциплінами, які сформувались і виробили свою методологію відносно пізніше. Лінгвістика, соціологія та етнологія "поставили під сумнів історичну дисципліну в об'єктах її дослідження, а саме – першості, яка відводилася вивченю економічних і демографічних умов та суспільних структур"². Але відкритість "нової історичної науки" для методологічних інновацій дозволила її представникам ефективно зреагувати на критику з боку "молодих" дисциплін. Історики перейняли її стали активно використовувати у своїх дослідженнях методи соціології, етнології, лінгвістики, сумістивши це "викрадення територій, технік, ознак сцієнтизму" з методологічним інструментарієм "нової історичної науки"³. Внаслідок цього у їх поле зору потрапили такі проблеми, як уявлення про життя й смерть, ритуали та традиції, форми спілкування, смаки, – тобто те, що дозволяло пізнати історичну реальність з точки зору людини минулого й охарактеризувати неповторний феномен останньої (так звана культурно-антропологічна історія).

"Конкістадори" нових "територій" історії здобули в 1970-і роки величезної наукової слави. Але навіть на тлі близкучої плеяди так званих "нових філософів" школи "Анналів", презентованої іменами таких представників її третього покоління, як Жак Ле Гофф, Марк Ферро, П'єр Шоню, Жак Ревель, Франсуа Фюре, П'єр Нора, Моріс Емар, Роже Шартє, виділяється своєю неординарністю постать учня

¹ Цит. за: Oster P. Dictionnaire de citations françaises. Paris, 1994. P. 826.

² Chartier R. Le Monde comme représentation // Annales Économies – Sociétés – Civilisations (далі – Annales E. S. C). Paris, 1989. № 6. P. 1506.

³ Ibid. P. 1507.

Ф. Броделя й наступника останнього на посадах редактора "Анналів" (з 1969 р.) та завідувача кафедри історії цивілізацій у престижному паризькому Коллеж де Франс (з 1973 р.) Емманюеля Ле Руа Лядюрі.

"Загальновизнано вважається, — підкреслює англійський історіограф школи "Анналів" Пітер Берк, — що Ле Руа Лядюрі є найвидатнішим учнем Броделя, схожим на нього у кількох відношеннях — силою уяви, глибиною допитливості, міждисциплінарним підходом, схильністю до "часу довгої тривалості"^{*} і певною двоїстістю у ставленні до марксизму^{**}. Як і Бродель, він є уродженцем Півночі (Нормандії)^{***}, закоханим у Південь. Його "Селяни Лангедока" створено з тим самим розмахом, що й "Світ Середземномор'я" Броделя"^{****}⁴. Зазнавши в ранній

* "Час довгої тривалості" (*la longue durée*) — фундаментальна категорія методологічної концепції Ф. Броделя, яка окреслює дуже великий (декілька століть) проміжок історичної реальності, впродовж якого основні параметри існування даного суспільства чи цивілізації (взаємини з природним оточенням, характер виробництва й обміну, економічних і соціальних структур), залишаються "майже нерухомими", практично незмінними. За концепцією Ф. Броделя, "час довгої тривалості" творить статичні підвалини історичного процесу, над якими повільно протікає "час середньої тривалості" (соціальний) й миттєво, "змінюючись неначе хвилі на поверхні моря", — "час короткої тривалості" (індивідуальний). Синхронність трьох згаданих хронологічних ритмів створює, за Ф. Броделем, систему координат історії (*Braudel F. Histoire et sciences sociales: la longue durée // Ejusd. Écrits sur l'Histoire. Paris, 1969. P. 41–83*).

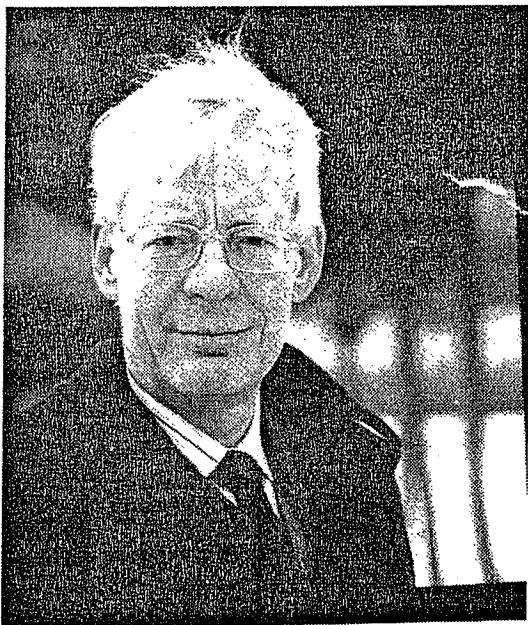
** Школа "Анналів", яка зосередилася на дослідженнях соціально-економічних параметрів історичного процесу, в період свого становлення зазнала значного впливу марксистської парадигми. Водночас теоретики "нової історичної науки" намагались дистансуватися від вчення Карла Маркса. Важливий крок у цьому напрямі зробив, зокрема, Ф. Бродель, який замінив еластичними поняттями "структурі" і "кон'юнктури" громіздкі категорії марксизму "базис" і "надбудова". Е. Ле Руа Лядюрі просунувся значно далі за свого вчителя на шляху відмови від елементів марксистської концепції, "вважаючи необхідним для себе зберегти інтелектуальну дистанцію від Броделя так само, як це зробив Бродель відносно Маркса" (*Burke P. The French Historical Revolution. The Annales School, 1929 – 1989. Stanford, Calif., 1990. P. 62*). У 1970-і роки Е. Ле Руа Лядюрі відкрито перейшов до критики марксистської ідеології в історичному дослідженні. Крилатою стала висловлена ним восени 1973 р. в інтерв'ю паризькому часописові "Експрес" думка про те, що "небезпека (в історіографії.—В.А.) — це уявляти й писати історію, дотримуючись якнайкоротшої дистанції між двома цитатами Леніна чи Грамши" (цит. за: *Oster P. Dictionnaire de citations françaises. P. 826*).

*** Е. Ле Руа Лядюрі народився 1929 р. у Нормандії в аристократичній сім'ї, яка й донині володіє родовим замком Віллерай у Кальвадосі. Його батько Жак був мером містечка Мут'є й обирається депутатом до парламенту. В роки Другої світової війни він обіймав посаду міністра сільського господарства в уряді Віші (*Who's who in France. 1967–1968. Paris, 1967. P. 865*). Роки своєї юності, що минули під знаком захоплення комуністичною ідеологією, наступний перехід на позиції соціал-демократії, а також перші кроки професійного історика в університеті Монпельє Е. Ле Руа Лядюрі описав у своїх спогадах (*Le Roy Ladurie E. Paris – Montpellier. P. C. – P. S. U. 1945–1963. Témoins. Paris, 1982*).

**** "Середземномор'я і середземноморський світ в епоху Філіппа II" (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*) — захищена в 1946 р. й опублікована у 1949 р. докторська дисертація Ф. Броделя, яка, за оцінкою Л. Февра, стала "новим маніфестом" "Анналів", принципів якого в 1950–1960-і роки дотримувалися французькі історики.

⁴ *Burke P. The French Historical Revolution. P. 61.*

період наукової творчості сильного впливу свого знаменитого вчителя, Е. Ле Руа Лядюрі, звільнившись у 1970-і роки від обмежень концепції "тотальної історії"^{*****}, продемонстрував, що методологічні орієнтири історика можуть і повинні бути мобільними.

Емманюель Ле Руа Лядюрі

Метою даного історіографічного нарису є висвітлення основних концептуальних поглядів Е. Ле Руа Лядюрі. В їх розвитку чітко простежуються два етапи – "ранній" (1950-1960-і роки), що позначився пріоритетною увагою до економічної, квантитативної, географічної, демографічної історії, а також кліматології, і "пізній", коли вчений накреслив контури "союзів" історії з етнологією, соціологією, психоаналізом, екологією. Водночас, з середини 1980-х років дослідник поступово дистансувався від методологічних принципів, яких дотримувався у попередні роки. Зважаючи на глибокі трансформації, яких зазнала французька історична наука за два останніх десятиліття, його "мовчання" кінця 1980 – початку 1990-х років слід

***** "Тотальна" (або "глобальна") історія (*l'histoire globale*) – методологічний принцип історичного дослідження, застосований Ф. Броделем у його "Середземномор'ї". Він ставив перед дослідником завдання вивчати обрану ним проблему у всій її "тотальності" – рівнях, проявах, кореляціях (за припустимого самообмеження навіть вузькими територіальними чи хронологічними рамками).

вочевидь пояснювати непростим процесом "прощання" з парадигмою "Анналів". У середині 1990-х років Е. Ле Руа Лядюрі знову заявив про себе як про вдумливого й оригінального історика, уява якого здатна надавати нової інтерпретації вже давно, здавалося б, використаним в історичній реконструкції документам політичного характеру, до яких, зокрема, слід віднести типові для позитивізму джерела мемуарного плану. У 1997 р. він спільно з Жаном-Франсуа Фіту здійснив нове видання спогадів герцога Луї де Сен-Сімона про двір Людовіка XIV⁵. У написаній ним передмові до цього видання, Е. Ле Руа Лядюрі залишився вірним лише двом напрямам історичного дослідження, з-поміж тих, які опробував в 1970-і роки, а саме – культурній соціології (аналіз ієархії французьких еліт за "Системою двору" Сен-Сімона) та історії ментальностей (оригінальне дослідження ментальної структури автора джерельного дискурсу Сен-Сімона). Водночас, пріоритетний інтерес дослідника до політичних фактів, конкретних політичних особистостей, еліт, а не народних мас, показує, що його сучасні концептуальні погляди є складною сумішшю елементів неопозитивізму та атавізмів методології "нової історичної науки". Відтак понад сорок років еволюції концептуальних поглядів Е. Ле Руа Лядюрі є насправді унікальним і багатогранним процесом зміни світогляду творчої особистості, котрий через призму індивідуального відобразив суперечливий розвиток і поступову методологічну деконструкцію класичної парадигми "Анналів".

1. "Ранній" період: "іммобільна" історія

Як мандрівник, що оцінює поглядом з досягнутої ним вершини пройдений шлях, в 1966 р. Е. Ле Руа Лядюрі у вступі до своєї докторської дисертації кількома штрихами охарактеризував первинні наукові стимули, що спонукали його до її написання. Визнавши, що став дослідником історії південнофранцузького селянства під впливом тогочасної історіографічної кон'юнктури, яка визначалася домінантою концепції економічного розвитку суспільства Е. Лябрасса, Е. Ле Руа Лядюрі писав, що його приваблювала можливість дослідити "тривалий процес завоювання землі капіталом" як один з важливих аспектів генези капіталістичних відносин у Франції, використовуючи для цього практично неопрацьовану істориками джерельну базу, яку становили лангедоцькі компуа⁶.

Економічна історія. "Ранній" Е. Ле Руа Лядюрі, який оперує практично марксистським набором теоретичних понять ("тривала історія власності", "капіталізм", "тривалий процес завоювання землі капіталом" тощо), слідує концепції Е. Лябрасса, котрий вважав, що "будь-яка зміна у суспільстві є в принципі, хоча й не завжди, економічною"⁷. У 1955 р. на Міжнародному конгресі історичних наук у Римі

⁵ Saint-Simon ou le système de la cour / Publication et introduction par E. Le Roy Ladurie et J.-F. Fitou. Paris, 1997.

* Компуа – описи земельної власності у Південній Франції, зафіксовані у кадастрових книгах (*Frêche G. Compoix, propriété foncière, fiscalité et démographie historique en pays de taille réelle (XVIe – XVIIIe siècles)* // *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (далі – *Revue*). Paris, 1971. Т. 18. Р. 321–353).

⁶ Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Thèse pour doctorat ès lettres. Paris, 1966. Р. 7.

⁷ Ревель Ж. История и социальные науки в Франции. На примере эволюции школы "Анналов" // Новая и новейшая история. Москва, 1998. № 5. С. 94.

Е. Лябрасс сформулював масштабну програму дослідження соціально-економічних змін у Західній Європі XVIII ст. Це завдання стало магістральним на найближче десятиліття для французької історіографії, причому особлива увага приділялася його реалізації на рівні регіональних (міських і сільських) досліджень. Одним з останніх стала дисертація Е. Ле Руа Лядюрі, присвячена селянству провінції Лангедок. У ній Е. Ле Руа Лядюрі запозичує з концепції Е. Лябрасса також ідею циклічного розвитку економіки та суспільства, однак при цьому настільки глибоко й оригінально переосмислює її, що можна констатувати лише генетичний, але не фактичний зв'язок між концептуальними поглядами двох істориків⁸.

Іншим зразком історіописання, якому намагався слідувати "ранній" Е. Ле Руа Лядюрі, була схема "тотальної історії" Ф. Броделя, що дозволила поєднати вивчення історичного періоду "довгій тривалості" із самообмеженням рамками однієї історичної провінції (Лангедока). Подібно як Ф. Бродель у "Середземномор'ї", Е. Ле Руа Лядюрі досліджував у "Селянах Лангедока" одвічні "константи" – міграції населення і відгінне скотарство, форми і способи використання землі, а також "перемінні", що "зазнавали довгих коливань і столітніх рухів", а саме: населення і різноманітне виробництво; чистий регіональний продукт; ціни, номінальні та реальні доходи від ренти, десятини, фіску, лихварства, грошових, натуральних і змішаних виплат. "Ї через ці ще абстрактні, але в жодному разі не застиглі категорії, – писав він, – я побачив у царині тривалого поступу самих людей, селян Лангедока, їхні соціальні групи"⁹.

Ще в опублікованій у 1957 р. в "Анналах" розвідці "Про Монпельє та його сільський регіон у XVI–XVII століттях" Е. Ле Руа Лядюрі дотримувався класичного пояснення процесу капіталізації земельної власності, сформульованого в працях М. Блока і Л. Февра, які пов'язували його з концентрацією землі в руках представників заможних міських верств. Але в міру того, як у поле зору дослідника потрапляли компуа віддалених від міст районів, у тому числі гірських, "нові феномени, що відхилялися від традиційної схеми, від початкової гіпотези дослідження" привертали його уяву: "Процес накопичення втратив свою лінійну простоту, і я зміг відокремити більш ніж столітні фази майже дощентного дроблення земельної власності", які приходили на зміну періодам виразної концентрації. Ці велетенські рухи, що відбувались у Лангедоку впродовж 5–6-ти століть, він назвав великим аграрним циклом. Останній став, за його визнанням, "центральним персонажем моєї книги"¹⁰.

Е. Ле Руа Лядюрі виділив у великому аграрному циклі, що тривав з XI до

⁸ Про поняття "тривалого циклу" економічного розвитку в концепції Е. Лябрасса див.: Соколова М. Н. Современная французская историография. Основные тенденции в объяснении исторического процесса. Москва, 1979. С. 161–164.

⁹ *Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc*. Р. 7.

¹⁰ Ibid. Р. 8.

"Від того часу я поринув у цілісну і чисту селянську історію й опинився далеко від "початків капіталізму", на з'ясування яких було спрямовано мої перші пошуки". "Це було класичне злоключення, – визнавав Е. Ле Руа Лядюрі, – бо я хотів заглибитися у документ, щоб віднайти там обґрунтування переконанням моєї юності; між тим, це документ заглибився в мене й змусив відчути свої ритми, свою хронологію, свою особливу правду [...]. Поступово періодизація сама нав'язалася мені" (Ibid. Р. 9–10).

XIX ст., три послідовні фази. Під час кожної з них після початкового "нормального рівня", що характеризувався відносною концентрацією земельної власності, розпочинався "період тривалого піднесення", який вирізнявся процесами деконцентрації та призводив до "періоду зрілості", після якого відбувалося стрімке скорочення сільськогосподарського виробництва під час "періоду тривалого занепаду". За об'єкт "тотального" вивчення Е. Ле Руа Лядюрі обрав середню й, на його погляд, стратегічну фазу великого аграрного циклу, коли "наприкінці XV ст. лангедоцьке сільське суспільство піdnімається зі своєї руїни; це був той момент, коли воно стає на шлях модернізації, яка тривала до рубежа 1680-х років" (так звана А-фаза піднесення). Після цього загальне економічне зростання зустрілося з "різновидом кордону", що унеможливив переростання кількісних змін у нову якість і відкинув суспільство до становища перед початком аграрної експансії (так звана Б-фаза занепаду).

Відтак, у центрі пошукув Е. Ле Руа Лядюрі опинилася вже не земельна власність, а "проблеми, що їх було поставлено експансією традиційного суспільства, й кордони, на які фатально наштовхувалася ця експансія". Таке переформулювання мети дослідження відкрило широкі перспективи для пояснення процесів зростання і зменшення чисельності населення регіону шляхом співставлення даних, отриманих методами економічної історії та історичної демографії.

Історична демографія. У "Селянах Лангедока" Е. Ле Руа Лядюрі на основі кількісного дослідження сотень компуа та парафіяльних книг висвітлив кореляцію між піднесенням сільськогосподарського виробництва у XVI ст. й чисельністю населення, яке, внаслідок зростання виробництва дешевих харчів, "плодилося як миши у стодолі"¹¹. Проте на зламі XVII–XVIII ст. цей тривалий демографічний прогрес було миттєво зведено нанівець, оскільки занепад продуктивності сільського господарства, який розпочався після того, як аграрний розвиток досягнув критичної межі в умовах застосування традиційних технологій, обумовив скорочення населення Лангедока до рівня XIV ст. За образним висловом Е. Ле Руа Лядюрі, натрапивши на шляху зростання на непереборовані труднощі, "суспільство ампутувало частину себе, не звертаючись при цьому до анестезії"¹². "Період тривалого занепаду" позначився такими явищами, як голод, пощесті, міграції, війни. Водночас змін зазнали такі визначальні параметри демографічної поведінки селян Півдня, як вік вступу в шлюб (помітно зріс), застосування природних і штучних засобів контрацепції тощо¹³.

Як пояснити природу цього майже рефлекторного механізму саморегулювання традиційного суспільства? Відповідь на це питання Е. Ле Руа Лядюрі віднайшов у модернізований до вимог сучасного наукового пояснення гіпотезі англійського економіста і священика Томаса Мальтуса¹⁴. В опублікованому в 1798 р. "Трактаті про принцип народонаселення" Т. Мальтус сформулював гіпотезу, згідно якої

¹¹ Ibid. P. 139–141.

¹² Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Édition complète. Paris, 1966. T. 1. P. 638.

¹³ Le Roy Ladurie E. Post-face // Histoire de la population française / Sous la direction de J. Dupâquier. Paris, 1988. T. 1 (Des origines à la Renaissance). P. 554.

¹⁴ Використання вже добре забутого теоретичного доробку становить одну з найхарактерніших рис дослідницької манери Е. Ле Руа Лядюрі, який чи не найкраще серед представників "нової історичної науки" усвідомив, що "історія відновлюється з давніх

труднощі зростання традиційних суспільств спричинені їхньою технологічною неспроможністю подолати жорстку залежність від природного середовища. За Т. Мальтусом, ця залежність набуває вигляду гіантських "ножиць" між обмеженими можливостями виробництва продуктів харчування і кількістю споживачів¹⁵.

У 1960-і роки Е. Ле Руа Лядюрі взявся довести цю гіпотезу на конкретному історичному матеріалі Лангедока. Йому вдалося встановити в рамках великого аграрного циклу синхронність процесів зростання цін на харчі та еволюції народонаселення. Вчений дійшов висновку, що "саме технологічна слабкість суспільства, його неспроможність підвищити продуктивність, істотно й остаточно збільшили виробництво стали тією перешкодою (інакше – "кордоном". – В. А.), зіткнувшись з якою наприкінці періоду двох століть (XVII–XVIII) зазнали фіаско і демографічне піднесення, і зростання дрібної селянської власності"¹⁶.

Цей висновок поставив під сумнів центральне положення марксистської діалектики про безперервну поступовість історичного розвитку, який відбувається тоді, коли кількісні зміни досягають певної критичної точки й переростають у нову якість. "Селяни Лангедока" чітко висвітлили неспроможність економічних змін у рамках традиційного сільськогосподарського виробництва допrowadити до безперервного, лінійного поступу суспільства. "З XIV до XVII ст. включно, – писав Е. Ле Руа Лядюрі, – економіка була скоріше служницею, ніж панею, її скоріше вели, ніж вона провадила"¹⁷. Оскільки не економіка визначала принципи розвитку традиційного суспільства, а залежність останнього від природного оточення, французький історик підкреслював, що "рушійну силу історії мас можна шукати в економіці, в соціальних відносинах лише на перший погляд; її слід шукати скоріше і значно більшою мірою в біологічних факторах"¹⁸, умовах розвитку суспільства в "часі довгої тривалості".

Історія клімату. Найвагомішу роль серед цих умов дослідник відводив кліматичним факторам. Е. Ле Руа Лядюрі звернувся до розгляду останніх у контексті дослідження великого аграрного циклу, висвітливши, завдяки з'ясуванню кліматичних умов у конкретні роки й періоди, причини коливань цін на зерно й виноград, голоду, міграцій, епідемій, демографічної поведінки*. В опублікованій у 1959 р. в "Анналах" програмній статті "Історія та клімат" він окреслив перспективні сфери застосування в історичному дослідженні методів генетики, дендрокліматології (галузь ботаніки, яка займається з'ясуванням врожайності рослин на основі аналізу річних кілець

покинутих чи забутих досвідів, про які фахівці майже забули і знову відкрили" (Емар М. Фах і покликання історика (сучасні підходи) // Філософська і соціологічна думка. Київ, 1995. № 5–6. С. 78).

¹⁵ Malthus T. R. *Essai sur le principe de la population*. Paris, 1963; про вплив теоретичних поглядів Т. Мальтуса на сучасну французьку методологію історії див: *Malthus hier et aujourd'hui / Sous la direction de A. Fauve-Chamoux*. Paris, 1984. P. 503.

¹⁶ Le Roy Ladurie E. *Les Paysans de Languedoc*. T. 1. P. 639.

¹⁷ Le Roy Ladurie E. *L'Histoire immobile. Leçon inaugurale au Collège de France // Ejusd. Le Territoire de l'historien*. Paris, 1978. T. 2. P. 20.

¹⁸ Ibid. P. 6.

* Не слід, однак, вважати Е. Ле Руа Лядюрі послідовником вульгарного метеорологізму. Він підкреслював, що "було б, однак, невірно схилятись до крайнощів й обстоювати метеорологічну причину як єдину. Однобокість є завжди небезпечною" (Ле Руа Лядюри Э. *История климата с 1000 года*. Ленинград, 1971. С. 229).

багатовікових дерев), фенології (галузь ботаніки, що вивчає вплив сезонних змін клімату на врожайність), гляціології (галузь кліматології, яка досліджує рухи льодовиків і снігових покривів)¹⁹.

У середині 1960-х років Е. Ле Руа Лядюрі створив всеохоплюючий синтез історії клімату останнього тисячоліття²⁰, в якому перейшов від вивчення впливу клімату на суспільство до розгляду його як окремого об'єкту. Таке дослідження, за словами історика, виявилося можливим тому, що "клімат є функцією часу: він змінний, зазнає коливань, є об'єктом історії". Але безпосереднє вивчення клімату, на думку Е. Ле Руа Лядюрі, потребує від історика "цілковитого подолання антропоцентричних забобонів", відмови від звичного зосередження на людині та суспільстві. Цю нову область Клію він назавв "історію без людей"²¹. У взірцевому прикладі такої історії, якою є його "Історія клімату", суспільство "розчинене" у зовнішніх обставинах, його практично не видно за нагромадженням цифр, формул, графіків, діаграм, карт, дат, фотографій ландшафтів. Людина цікава для автора виключно її свідченням про сучасні кліматичні умови. В "Історії клімату" недооцінка суб'ективних факторів історичного процесу, притаманна роботам Ф. Броделя, була доведена Е. Ле Руа Лядюрі до свого логічного завершення, коли соціальні процеси перестали цікавити історика тому, що вони були змінними, непевними, їх було неможливо виразити у математичних формулах. Інша річ – природні структури (клімат, ландшафт, рослинність), які, перебуваючи у "часі довгої тривалості", цьому космічному пульсуванні історичного процесу, практично не зазнавали змін, були "іммобільними" (нерухомими) щодо змін суспільних.

Схема історичного розвитку. Не випадково, що Е. Ле Руа Лядюрі обрав "іммобільну історію" темою свого інавгураційного викладу в Коллеж де Франс. Цією програмною промовою учень віддав шану поглядам вчителя, місце якого успадкував. "За історією, нашвидкоруч створеною урядами, війнами та голодом, – наголошував дослідник, – вимальовуються історії майже нерухомі, історії незначних змін: історія зерна та хліба, історія морських шляхів, історія засухи та зрошення, історія рівноваги між голодом та родючістю"²². Неважко провести паралель між цим твердженням та думкою Ф. Броделя, що "в історії пшениці – історія цивілізацій"²³.

Подібно до свого вчителя²⁴, Е. Ле Руа Лядюрі розглядав ці "нерухомі історії" як ключ до пояснення принципів функціонування традиційного суспільства, яке, як засвідчує приклад Лангедока XIV–XVII ст., "тущовало на місці", передусім внаслідок

¹⁹ Le Roy Ladurie E. Histoire et climat // Annales E. S. C. Paris, 1959. № 1. P. 3-34.

²⁰ Le Roy Ladurie E. Histoire du climat depuis l'an mil. Paris, 1967; рос. переклад див.: Ле Руа Лядюри Э. История климата с 1000 года. С. 12.

²¹ Le Roy Ladurie E. L'Histoire sans hommes: le climat – nouvelle territoire de Clio // Ejusd. Le Territoire de l'historien. T. 1. P. 443–520.

²² Le Roy Ladurie E. L'Histoire immobile. P. 5.

²³ Цит. за: Афанасьев Ю. Н. Историзм против эклектики. Французская историческая школа "Анналов" в современной буржуазной историографии. Москва, 1980. С. 196.

²⁴ "Історія рухається як іспанська процесія; кожного разу, коли вона робить два кроки вперед, вона відступає на один чи два назад", – визнавав Ф. Бродель (цит. за: Возняк В. Историография как игра метафор. Судьбы "новой исторической науки" // Одиссей. Человек в истории. Москва, 1991. С. 67).

технологічної залежності від "іммобільності" середовища. За його переконанням, історія є "одвічною неперервністю, довгим терміном і постійним корегуванням", під час якого суспільство змінюється дуже повільно, без революційних переломів, вагаючись, неодноразово відступаючи від досягнутого прогресу, іноді регресуючи більше, ніж на момент початку відносного руху вперед²⁵. У середині 1980-х років Е. Ле Руа Лядюрі все ж погодився із закидами критиків щодо термінологічної незручності метафори "іммобільна історія", висловившись натомість на користь еластичнішого терміну "маятникова історія", яка, на його погляд, "залишається ефективною експлікативною схемою у застосуванні до дуже довгого часу" та традиційних суспільств²⁶. Аргументом на користь своєї концепції дослідник вважав демографічну історію Франції, кількість населення якої у 1715 р. дорівнювала кількості населення у 1300 р. (20 мільйонів осіб), при чому вона то досягала цього найвищого показника, то скорочувалася майже удвічі. Причини неспособності французького національного організму подолати цей "магічний" 20-мільйонний бар'єр упродовж чотирьох століть Е. Ле Руа Лядюрі вбачав у тій самій технологічній залежності суспільства від екологічних констант, а відтак – поганого харчування, епідемій, специфічного режиму демографічного відтворення²⁷. Але, водночас, він так і не зміг за допомогою аналізу співвідношення між виробництвом і екологією відповісти на питання чому у XVIII ст. нарешті стало можливе подолання цих фатальних для ранньомодерної доби "кордонів".

Таким чином дослідник відчув потребу пояснити природу "іммобільної (або "маятникової") історії" не лише з матеріальної, але й з духовної точки зору, прийшовши до усвідомлення взаємозалежності та взаємодетермінації двох сторін суспільної практики – виробництва й культури.

Соціальна культурологія. Не задоволившись вивченням притаманних традиційній броделівській моделі історіописання структур оточення й економіки, вже в "Селянах Лангедока" Е. Ле Руа Лядюрі визнав, що "сама матеріальна і квантитативна історія, якою б всеохоплюючаю й точною вона не була, не влаштувала мене цілком". В історичному поясненні вона може служити, на його погляд, "лише тлом, ще не обробленим і грубим" для "дій, боротьби, думок живих людей". "Навіть на основі банального досвіду, – писав Е. Ле Руа Лядюрі, – я пересвідчувався, що малтузіанські кордони, через які спіткнулася експансія, не були лише матеріальними; відтак я відтворив чітку картину ментальних перешкод, висвітливши невидимі духовні кордони, найзначущіші з-поміж усіх"²⁸. За Е. Ле Руа Лядюрі, технологічна нерухомість суспільства була "оплутана" цілою сіткою "культурних гальмувань" – традиціями, звичаями, уявленнями, які діяли на межі свідомості й підсвідомості – ментальному рівні. Саме ця архаїчна колективна ментальність відігравала роль основного гальмуючого чинника технологічних інновацій, відтак спричиняючи брак економічного зростання²⁹.

²⁵ Le Roy Ladurie E. L'Histoire immobile. P. 19–20.

²⁶ L'Histoire de France "Hachette". Paris, 1987. T. 2: Le Roy Ladurie E. L'État royal de Louis XI à Henri IV 1460 – 1610. P. 47.

²⁷ Ibid.

²⁸ Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Thèse pour doctorat. P. 11.

²⁹ Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Édition complète. T. 1. P. 639.

Навпаки, зміни на рівні культурної свідомості сприяли технологічному прогресу. Вони відігравали роль генеруючого фактора, що уможливлював вихід суспільства із "періоду тривалого занепаду".

Всупереч марксистській парадигмі, яка відводить культурі роль підпорядкованого економіці чинника, Е. Ле Руа Лядюрі схильний вважати, що "попри пануючі стереотипи, це не економіка визначає розвиток культури". У конкретних історичних умовах Лангедока 1680–1720-х років "падаюча крива валового продукту" мала б синхронізуватись із загальним занепадом культури, проте "зростаюча крива народної просвіти" засвідчує, що вона, при цілковитому застої у виробництві, передує майбутньому розвиткові економіки та сприяє майбутньому відновленню матеріального зростання, що розпочнеться після 1720 р. На погляд Е. Ле Руа Лядюрі, культура не лише передує, але й є визначальною у формуванні основ, підготовці умов майбутнього економічного піднесення. Цей процес відбувався завдяки повільному поширенню початкової освіти, внаслідок якого клас великих фермерів, ще неписьменний наприкінці XVI ст., стає письменним у своїй більшості наприкінці XVII ст. Це, зокрема, показав аналіз знаків і підписів у актових документах^{30*}.

Кванtitативна історія культурних процесів. У "Селянах Лангедока" Е. Ле Руа Лядюрі застосував можливості кількісних методів для вивчення культурних процесів, зокрема – поширення освіти серед селянських мас. Він показав, що історична дисципліна не втратить ознак європейського центризму, увійшовши в сферу нематеріального, як вважали чимало істориків його покоління. В актових документах (шлюбних і нотаріальних контрактах) Е. Ле Руа Лядюрі виділив три великі серії підписів – повні; ініціали; так звані "знаки неписьменності" (хрестики, молоточки, кельні тощо). Проаналізувавши їх, він встановив зміну кореляції між ними у "часі довгої тривалості"³¹. Звичайно, що цей метод був далеким від досядання, оскільки дозволяв вивести показники середнього рівня письменності лише у великих групах. До того ж, вміння підписуватися власним прізвищем ще не свідчить про цілковиту письменність особи, яка поставила підпис, бо воно могло бути її єдиною письмовою навичкою. У той же час, знак хреста чи ремісничий тотем також не доводять абсолютної неписьменності його власника, бо перший міг передавати його глибоку релігійність, другий – гордість принадлежності до свого цеху.

Однак застосування навіть найпростіших методів кількісного аналізу підписів, спрямованих на виявлення серій стійких закономірностей (без масштабного

³⁰ Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Thèse pour doctorat. P. 647–650.

* Безумовно, це були досить сміливі висновки, й сам дослідник відчував їхню недостатню обґрунтованість. Заявивши про провідну роль культурних змін у розвитку суспільства, він водночас відзначав, що в Лангедоку на початку XVIII ст. загальний рівень просвіти залишався середньовічним. Пояснити цю явну суперечність у своїх твердженнях він не зміг. Більш того, в 1970-і роки він суперечив сам собі, коли ствердив, що Просвітництво не мало істотного впливу на культуру селянських мас. Обмеженість концептуальних побудов Е. Ле Руа Лядюрі можна певною мірою пояснити тим, що він вивчав село, а не місто, сільське господарство, а не ремесла й торгівлю (Люблінська А. Д., Малов В. Н. [Рец. на:] Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Paris, 1966 // Средние века. Москва, 1971. Вип. 34. С. 318).

³¹ Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Thèse pour doctorat. P. 344–348.

співставлення результатів з іншими свідченнями про рівень освіти їхніх індивідуальних власників), дозволило Е. Ле Руа Лядюрі визначити загальні тенденції культурного розвитку за допомогою картографування одержаних результатів. Проте у повному розумінні він не був "першовідкривачем" цього методу дослідження, оскільки знову ж таки лише вдало використав і підтверджив результати картографування рівня елементарної освіти, здійсненого істориком Мажюло на основі проведеного в 1877–1879 рр. вчителями департаментських шкіл аналізу підписів в актових матеріалах провінційних архівів³².

У подальшому Е. Ле Руа Лядюрі застосував метод картографування культурних явищ у дослідженні механізмів "гальмування" суспільного розвитку, наприклад, звичаїв успадкування земельної власності в XVI ст.³³ Такі об'єкти етнології, як культурні традиції, на погляд дослідника, повинні стати повноправним об'єктом історичного дослідження, бо "звичаї поширюються як інші культурні явища, вони створюють у часі та просторі різномірні, відмінні єдності, які піддаються картографуванню".

Загалом, вивчення Е. Ле Руа Лядюрі за допомогою кількісних методів культурних параметрів історії селянства Півдня спричинилося до справжнього перевороту в уявленнях істориків про можливості наукового дослідження культури неписьменних мас. Зокрема, Е. Ле Руа Лядюрі в рамках синтезу історії сільської Франції³⁴ за допомогою кількісного аналізу (у всіх можливих географічних, вікових, статевих, соціопрофесійних, релігійних кореляціях) явища поширення елементарної освіти довів, що гіпотеза про так звану "культурну революцію", яка передувала Французькій революції XVIII ст., не має достатніх підстав, бо навіть той рівень, якого досягнула найпростіша освіта, не міг створити передумов для впливу просвітників на колективну ментальність. Висновки Е. Ле Руа Лядюрі щодо значної культурної іммобільності французького селянства у XVIII ст. підтвердили, застосувавши широку гаму квантитативних методів, відомі дослідники Французької революції Ф. Фюре та Мішель Вовель³⁵. Як і інші представники третього покоління "нової історичної науки", вони поділяли переконання Е. Ле Руа Лядюрі, що "історія, яка не є квантифікованою, не може претендувати на те, щоб вважатись наукою"³⁶.

У першій половині 1970-х рр. у французькій історіографії, внаслідок оптимістичної риторики "нових філософів" щодо безмежних можливостей сіцієнтизації історії завдяки застосуванню кількісних методів, сформувалася так звана концепція "третього рівня квантитативності". Вона припускала, що завдяки математичним операціям історики зможуть відтворити точну картину не лише суспільно-економічного

³² Емар М. Фах і покликання історика. С. 78.

³³ Le Roy Ladurie E. Structures familiales et coutumes d'éritages en France au XVIe siècle. Système de la "coutume"// Annales E. S. C. Paris, 1972. № 3. P. 825–846.

³⁴ Histoire de la France rurale / Sous la direction de G. Duby et de E.-A. Wallon. Paris, 1975. T. 2 (L'Age classique des paysans / Sous la direction de E. Le Roy Ladurie). P. 640.

³⁵ Furet F., Sachs W. La Croissance de l'alphabetisation en France, XVIIe – XIXe s. // Annales E. S. C. Paris, 1974. № 3. P. 715–739; Vovelle M. Y a-t-il eu une révolution culturelle au XVIIIe siècle? A propos de l'éducation populaire en Provence // Revue. Paris, 1975. Т. 22. P. 88–141.

³⁶ Le Roy Ladurie E. En dirigeant vers l'ordinateur: la révolution quantitative en science historique // Ejusd. Le Territoire de l'historien. Т. 1. P. 14.

життя минулого, але й колективних уявлень і структур ментальності³⁷. Як один з активних популяризаторів цієї концепції, Е. Ле Руа Лядюрі підкresлював, що "до 2000-го року історики або стануть програмістами, або взагалі зникнуть"³⁸.

2. "Пізній" період: поворот до культурно-антропологічної історії

У французькій історіографії 1970-і роки стали періодом широкомасштабних методологічних експериментів, зумовлених передусім втратою довіри до всіх видів макропідходів у висвітленні історичної реальності. Під сумнів було поставлено пояснювальні концепції Е. Лябрусса і Ф. Броделя, а також пов'язані з ними способи спієнтизації історії, зокрема квантитативний аналіз. Прикметно, що Е. Ле Руа Лядюрі одним з перших представників третього покоління "нової історичної науки" визнав обмеженість кількісної історії, яка дозволяє висвітлити лише найзагальніші, стереотипні тенденції і риси, але неспроможна відтворювати неповторні особливості культурних феноменів.

Е. Ле Руа Лядюрі ніколи не вважав жодне сформульоване ним положення аксіомою. Його швидко переставали цікавити методологічні підходи, які не можна було модифікувати чи переглянути. Істотну роль у еволюції методологічних поглядів Е. Ле Руа Лядюрі в 1970-і роки відіграво захоплення надзвичайно популярною на тлі загального "змучення" соціально-економічної структуразмістської проблематикою італійською "мікроісторією". Провідні теоретики цієї історіографічної течії Карло Гінцбург і Карло Поні доводили, що зосередження історичної науки на розкритті закономірностей суспільного розвитку, яке супроводжується математизацією мови історика й наближенням її до "природничої, галілеевської парадигми", веде до незнання про індивідуальні чинники і якісну сутність історичного процесу. Така "макроісторія", на їх погляд, не може задовольнити дослідника, бо "усе, що є цікавим, діється в тіні"³⁹. За їхнім переконанням, "другорядні події відіграють роль отворів і показників прихованої реальності, яка назагал є недоступною за серійними документами". Відтак, виняток в історії вони рекомендували трактувати не як відхилення від правила, а норму, яка потребує аналізу в кожному окремому випадку. Через це "по-справжньому винятковий документ (тобто документ, який статистично зустрічається рідко) може бути значно важливішим для наукового відкриття, ніж тисяча стереотипних документів"⁴⁰.

Заміна макропідходу мікропідходом. Керуючись цими методологічними принципами, Е. Ле Руа Лядюрі створив свою найвідомішу роботу "Монтайу, окситанське село з 1294 до 1324 року"⁴¹. Попри те, що методологічно дослідник

³⁷ Furet F. L'Histoire quantitative et la construction du fait historique // Annales E. S. C. Paris, 1971. № 1. P. 63–78; Chaunu P. Un Nouveau champ pour histoire sérielle: le quantitatif au troisième niveau // Methodologie de l'histoire et des sciences humaines: Mélanges en l'honneur de Fernand Braudel. Toulouse, 1973. Т. 2. P. 105–125.

³⁸ Le Roy Ladurie E. En dirigeant vers l'ordinateur. P. 15.

³⁹ Ginzburg C. Le Fromage et les vers. Paris, 1980. P. 31.

⁴⁰ Ginzburg C., Poni C. La Micro-histoire // Le Débat. Paris, 1981. № 17. P. 136.

⁴¹ Le Roy Ladurie E. Montaillou, village occitan de 1294 à 1324. Paris, 1975. Далі посилання на друге, доповнене видання книги 1982 р.

зупинився в ній на півдорозі між "тотальною історією" та "мікроісторією", в епістемологічному плані ця монографія стала вагомим кроком у звільненні французької історіографії від домінуючого впливу макропідходу, притаманного марксистській парадигмі.

Відаючи належне "великим регіональним, національним, західноєвропейським синтезам історії середньовічного селянства" П'єра Губера, Жоржа Дюбі, Робера Фоссє та інших представників школи "Анналів", Е. Ле Руа Лядюрі вказує на те, що це тотальне історіописання надто часто нехтувало "прямим поглядом, свідченням, висловленім самим селянином". Однією з причин цієї ситуації він вважає брак джерел, які б містили такі дані. Рідкий виняток навіть у багатій джерельній базі французького Середньовіччя, на погляд Е. Ле Руа Лядюрі, становить так званий "Регістр Пам'єрської інквізиції", 92 томи якого зберегли докладні протоколи доштів еретиків-катарів з невеличкого села Монтайу, що у Верхньому Ар'ежі*. Автором "Регістру" був один з найосвіченіших людей свого часу єпископ Пам'єра Жак Фурньє (майбутній папа Бенедикт XII), за характеристикою Е. Ле Руа Лядюрі, "справжній інквізиторський демон", "різновид середньовічного Мерре", від прискіпливого й фанатичного погляду якого не могла сковатись жодна з найдрібніших деталей життя села еретиків⁴². Поклавши в основу "Монтайу" цей документ, Е. Ле Руа Лядюрі не ставив за мету реконструювати суспільно-економічну історію селянства Півдня XIV ст., а прагнув відтворити докладну картину конкретного гірського мікросуспільства.

Історична етнологія та екологічна історія. Це стало можливим завдяки новаторському застосуванню в дослідженні "Регістру", а також – фольклорної творчості горян, етнологічного аналізу, який дозволив історику здобути вичерпну інформацію про звичаї, щоденне життя, уявлення цього "світу, який ми втратили". Етнографи традиційно звертали свою увагу на ті сфери минулого, які лежали осторонь від так званих "великих діянь" і видатних особистостей, надаючи перевагу культурі народних мас. Оскільки історики школи "Анналів" також досліджували передусім народні маси й "звичайну" людину, це істотно полегшило синтез між "новою історичною науковою" й етнологією. У цьому розумінні Е. Ле Руа Лядюрі залишився навіть у 1970-і роки під сильним впливом "анналівської" парадигми, й у ширшому методологічному контексті – так різко критикованої ним марксистської парадигми: "Це маси, які творять Історію, коли, на позір видається, що не діється нічого. Для того, щоб зрозуміти маси, потрібно досліджувати найнижчу (у суспільній ієархії. – В.А.) людину. Швидше піренейського пастуха XV століття, ніж Жанну д'Арк"⁴³. Відтак у "Монтайу" Е. Ле Руа Лядюрі заторкує на прикладі горян Піренеїв увесь комплекс проблем, вивченням яких зайнялася впродовж останнього півстоліття етнологія, а саме – матеріальну культуру, ритуали, звичаї, вірування, систему родинних і кланових зв'язків, соціально-політичну систему, систему виховання

* Зазначимо, що Е. Ле Руа Лядюрі ідеалізував якість цього документа, як безпосереднього свідчення селян. Він залишив поза увагою те, що його справжній автор Жак Фурньє належав до суспільної еліти й висвітлював свідчення селян через призму власної системи цінностей.

⁴² Ibid. P. 10–14.

⁴³ Цит. за: Oster P. Dictionnaire de citations françaises. P. 826.

та передання культурної інформації, взаємини між представниками різних культур, систему життєзабезпечення, систему цінностей, демографічний режим, моделі світосприйняття у доіндустріальному суспільстві⁴⁴.

Перша частина "Монтайу" – "Екологія" – за своєю структурою ще наближена до схеми "тотальної історії" з її розчленуванням історичної реальності на геологічний, кліматичний, біологічний, соціальний сектори. Але Е. Ле Руа Лядюрі, скоротивши до необхідного мінімуму огляд природних факторів, зосередився на висвітленні балансу між екологією й практикою відгінного скотарства, який визначав ритм життя сільської общини.

Від цих екологічних основ він перейшов до культури, з'ясувавши зв'язок між маршрутами сезонних міграцій пастухів-еретиків й осередками поширення катаризму. На погляд дослідника, саме спосіб життя пастухів, який не вписувався у рамки ленно-вассальних відносин феодального суспільства, обумовив стійке неприйняття ними влади, яка "завжди приходила ззовні", з рівнин, з міста. Оскільки існування мешканців Монтайу підтримувалося балансом з екологічним середовищем, вони творили відносно бідне мікросуспільство, в якому не існувало глибоких соціальних контрастів, а отже, не було об'єктивних підстав для панування одних його членів над іншими. Функція основного владного чинника належала католицькій церкві. Тож на рівні колективної свідомості горян відраза до влади втілювалася у форму релігійної ересі.

За допомогою методологічного інструментарію етнології французький історик висвітлив соціальні основи катарської ересі у Монтайу, що вкорінилася у структурах традиційної селянської общини – кланах, великій сім'ї, патерналізмі, звичаях, забобонах. Антитезою цьому незмінному від тисячоліть світові традиції була доктрина і практика католицької церкви. Для вільнолюбінських горян остання була уособленням пекельних сил. Однак гірське мікросуспільство, що існувало під страхом фізичної розправи з боку цієї влади, мусило пристосуватися до співжиття з нею. У "Монтайу" Е. Ле Руа Лядюрі торкнувся такої чужої парадигмі "Анналів" проблеми, як реалізація влади у традиційному суспільстві. Історична винятковість Монтайу полягала, на погляд дослідника, в тому, що воно опинилося на перехресті феодальної вертикалі й общинної горизонталі. Їх взаємодія персоніфікувалася в особі "посередника" – католицького пароха й, водночас, еретика П'єра Клержа, котрий "травочи на двох шахівницях", "міцно тримав у руках общину завдяки інквізіції"⁴⁵. Залякаючи вільнолюбінських односельчан судом інквізіції, клан Клержів створив у Монтайу різновид "справжньої мафії друзів, батьків, побратимів і коханок", що розпочав перетворюватись у соціально-економічну еліту. Е. Ле Руа Лядюрі вважає, що приклад Монтайу виявляє механізм трансформації докласового суспільства у ранньофеодальне, який згодом мав допровадити до "союзу між владою і багатством"⁴⁶.

Одіозній фігурі П. Клержа у Монтайу протистояли характерні типи народних бунтівників – такі, наприклад, як пастух П'єр Морі. Вони висловлювали свій протест проти все чіткіших ознак соціально-економічної стратифікації відданістю

⁴⁴ Лурье С. В. Историческая этнология. Москва, 1998. С. 8–9.

⁴⁵ Le Roy Ladurie E. Montaillou... Р. 37, 92, 98.

⁴⁶ Ibid. Р. 104–105.

ересі. Вважаючи себе багатим духом і знанням божої істини, а не майном, П. Морі наголошував, що "немає небезпечнішої й тяжкої хвороби" ніж багатство. Бути бідним для еретиків означало бути вільним. Тож Е. Ле Руа Лядюрі вважав, що у Монтайу відбувався конфлікт не лише між католицизмом і катаризмом, але й між різними ціннісними системами усвідомлення реальності⁴⁷. Відтак, він переходить до "археології" Монтайу, розкриваючи через "світ дріб'язкових жестів, з яких зіткане щоденне життя", "проблеми любовного, сексуального, шлюбного, сімейного і демографічного життя" антропологію горяніна-еретика XIV ст.

Ця частина "Монтайу" є справжнім откровенням дослідника, який здійснив прорив до культурно-антропологічної історії. Е. Ле Руа Лядюрі відшукує у "Регістри" найдрібніші свідчення, що могли пролити світло на антропологічну сутність мешканців Монтайу, починаючи від емоцій побутового (сум і радість, прязнь і ворожість) і соціального рівня (жести соціабельності), почуттів дружби й кохання. У висвітленні останніх відвертість історика дорівнює відвертості самих селян на допитах інвікторів. Для Е. Ле Руа Лядюрі не існує заборонених сторін історії: як етнолог він висвітлив форми сексуального життя (шлюбні, конкубінат, гомосексуалізм). Більш того, за допомогою методів психоаналізу історик досліджує лібідо "провінційних Дон Жуанів" (П'єр Клерж) і "мадам Боварі" (Беатріс де Пенніоль)⁴⁸. Це свідчило про відновлення інтересу до конкретної особистості, що суперечило основоположним принципам "нової історичної науки". Принаймні, суспільство в "Монтайу" вже не "розчинює" в собі акторів історичного процесу.

Елементи нарративу. Ще однією прикметною методологічною інновацією Е. Ле Руа Лядюрі було звернення до літературних форм викладу матеріалу. У "Монтайу" чимало сторінок займають монологи й діалоги селян, що їх автор запозичив з "Регістру". Використання цих елементів нарративного дискурсу дозволило Е. Ле Руа Лядюрі ввести у науковий виклад сюжетну лінію. Так, висвітлення ролі шлюбних відносин уможливило характеристику становища жінки, її функцій у сім'ї, а відтак дало змогу зображені культивовані антропологію світу дитинства і старості в Монтайу, уявлень селян про простір, час, загробне життя тощо.

Зрештою, оригінальність цього антропологічного аналізу полягає не в спектрі заторкнтих питань, які поодинці з'ясовували три покоління представників "нової історичної науки" (Л. Февр – невір'я, Ф. Бродель – роль патріархального клану, Філіпп Ар'є – дитинство, Жан-Луї Фляндрен – сільську сексуальність, Франсуа Лебрен – ставлення до смерті), а в тому, що їх висвітлено у комплексі, зібрано в колективному портреті одного села, внаслідок чого вони створили, взаємопосилившись, несамовитий за силою впливу на свідомість людини ХХ ст. шоковий ефект, подібний до того, який настає після наочного знайомства зі світом дикунів. Урбанізована Франція завдяки "Монтайу" раптом відкрила свої історичні, сільські корені і пережила бум екологічного туризму. Відтак "Монтайу" стала яскравим доказом впливу історичної науки на суспільство і, водночас, можливостей, які створює для цього культурно-антропологічна історія. Ця монографія розійшлася величезним для Франції накладом у 200 тис. примірників, що зробило "Монтайу" найбільшим бестселером французької історіографії ХХ ст. Секрет її

⁴⁷ Ibid. P. 195–196.

⁴⁸ Ibid. P. 203–241.

успіху важко пояснити простим прагненням автора "вип'ятити на перший план" сексуальні сторінки життя селян і селянок Монтайу, щоб додогодити сучасному читачеві⁴⁹. Передусім, Е. Ле Руа Лядюрі відчув і близькуче скористався супільною кон'юнктурою на екологізм та регіоналізм, й тому поява "Монтайу" була сприйнята не просто як явище наукового, але й громадського життя. Коли ж сам лідер соціал-демократичної опозиції Франсуа Міттеран визнав по телебаченню, що читає цю книгу, ознайомлення з нею стало вважатися правилом доброго тону в інтелектуальних колах⁵⁰.

Проте оцінка "Монтайу" науковцями не була однозначною. Критики вказували, що використане Е. Ле Руа Лядюрі джерело не є показовим. Наголошувалось, що дослідження супільних патологій, схильність до якого виявляє Е. Ле Руа Лядюрі, не може наблизити історика до відтворення історичної реальності⁵¹. На наш погляд, цю критику все ж слід віднести на рахунок методологічної суперечки між прихильниками "макро"- та "мікро"-підходів, неспроможних дійти компромісу щодо оптимального ракурсу висвітлення історичної дійсності. Застосування мікропідходу видається особливо раціональним саме у відтворенні історії Середньовіччя, епохи, коли, за характеристикою Ф. Броделя, "простір був настільки розтягнений, що села, містечка, "краї", області, провінції, установи, культури, говорки, стародавні звичаї існували відокремлено, майже в цілковитій ізоляції одні від інших"⁵².

Вагомішими, натомість, виглядали звинувачення у неретельній обробці джерельного матеріалу (вади авторського перекладу "Регістру"), особливо – надмірний довірливості до свідчень жертв інквізиції, які, напевно, були запікальні у прихованні істини й нерідко, з особистих міркувань, безпідставно звинувачували інших людей. Зрештою, дослідник не звернув уваги й на суб'єктивний вплив на джерельний дискурс його автора Ж. Фурньє, котрий, навіть мимохіть, міг неточно відобразити свідчення єретиків, перекладаючи їх з окської мови на латину.

Зауваження стосовно некритичного використання першоджерела Е. Ле Руа Лядюрі врахував у своїй наступній роботі "Романський карнавал"⁵³, в якій найоптимальніше поєдналися дві визначальні для його манери історіописання риси – белетристична, але витримана у рамках науковості, яскравість у реконструкції історичної реальності й новизна методологічного ракурсу відображення останньої. За оцінкою відомого медієвіста Ж. Дюбі, історикам слід було погодитися принаймні щодо того, що застосована Е. Ле Руа Лядюрі в "Романському карнавалі" методологія спонукає до серйозних роздумів над шляхами подальшого розвитку "нової історичної науки"⁵⁴.

У "Романському карнавалі" еволюція методологічних поглядів Е. Ле Руа Лядюрі від "тотальної" до культурно-антропологічної історії, втіленої у мікроформи, набула

⁴⁹ Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа "Анналов". Москва, 1993. С. 188.

⁵⁰ Burke P. The French Historical Revolution. P. 92.

⁵¹ Гуревич А. Я. Исторический синтез... С. 188.

⁵² Бродель Ф. Что такое Франция? Пер. с фр. Москва, 1994. Т. 2. Ч. 1 (Люди и вещи). С. 94.

⁵³ Le Roy Ladurie E. Le Carnaval de Romans; de la Chandeleur au mercredi des cendres (1579 – 1580). Paris, 1979.

⁵⁴ Duby G. La Fête sanglante // Le Monde. Paris, 1979. 10 février.

завершеного вигляду. В основу монографії вчений, як і в "Монтайу", знову поклав виняткове своєю антропологічною зразковістю першоджерело – звіт королівського судді Герена про заворушення низів в 1579–1580 рр. у місті Роман, що у Дофіне. Вперше його увагу це свідчення привернуло ще у "Селянах Лангедока", однак у дисертації воно стало лише другорядним мікрофрагментом, за допомогою якого відтворено "хроніку безнадійних повстань" XVI ст.⁵⁵.

Історія ментальностей. Наприкінці 1970-х років дослідника цікавили вже не загальні тенденції, а антропологічна сутність історії, "будь-який факт якої може перекреслити або пом'якшити статистичний ряд кліматичної чи економічної історії та культурну міць історії, усталеної протягом довгого часу"⁵⁶. Відтак його приваблює яскравий психологізм і символізм цього бунту в Романі, коли соціальний протест набрав химерної форми карнавального дійства. У "Романському карнавалі" Е. Ле Руа Лядюрі дослідив культурну соціологію народного протесту, який в епоху Середньовіччя нерідко інституціоналізувався у формі ритуального бунту, карнавалу, під час якого "тимчасово порушуються всі ієархічні умовності, встановлюється вседозволеність і розгул пристрастей"⁵⁷. "Кривавий карнавал у Романі, довга серія символічних демонстрацій, – підкresлював французький історик, – становить різновид психологічної драми, трагедії-балету, актори якого грали й танцювали свій бунт, замість того, щоб висловлювати його у маніфестах; він витворений як мистецький шедевр, який надає можливість виразитись підсвідомому; не скований за ідеологічним екраном, затемненим і фільтруючим, він показує факт повстання та його придушення через взаємні страхи (низів і верхів), які скрещуються як шпаги"⁵⁸. Прикметно, що у "Романському карнавалі" Е. Ле Руа Лядюрі вперше настільки масштабно відступає від своєї центральної проблеми – історії селянства, її переходить до дослідження міста, тим самим знову демонструючи варту подиву мобільність своїх наукових зацікавлень.

Е. Ле Руа Лядюрі довелось докласти чималих зусиль, щоб вилущити зерна правди з тенденційного звіту Герена, який очолив репресії проти повстанців, й відтворити об'єктивну картину бунту в Романі. Соціальні, релігійні, політичні суперечності, що існували між романсьльцями, виразилися, на його погляд, у ряді дихотомій (знать – поспільство; католики – протестанти; капітан найманців Лярош – коронований поспільством "карнавальний король" Жан Полм'є). Глибинні осі цих дихотомій творили колективні страхи сторін конфлікту. Останні стали об'єктом особливо пильного дослідження Е. Ле Руа Лядюрі, який вважає, що антропологічна сутність людини найрельєфніше виражається у підсвідомих тривогах, страхах, поривах, які виявляє екстремальна ситуація. Бунт у Романі, пік і трагічна розв'язка котрого припала на традиційний день розваг – Масленицю, своєю химерною атрибутикою (утворення "ліг" під прапорами тварин-тотемів), формами, що нагадують народні ігрища під час проводів зими, намірами повсталих, створює винятково вигідне підґрунтя для проникнення у глибини ментальності міського плебсу.

⁵⁵ Le Roy Ladurie E. Les Paysans de Languedoc. Thèse pour doctorat. P. 394–399.

⁵⁶ Masurel L. [compte rendu:] Le Roy Ladurie E. Le Carnaval de Romans... // L'Histoire. Paris, 1979. № 2. P. 82.

⁵⁷ Ерасов Б. С. Соціальна культурологія. 2-е изд. Москва, 1998. С. 340.

⁵⁸ Le Roy Ladurie E. Le Carnaval de Romans. P. 32.

Наприклад, заклик повсталих перетворити тіла багатіїв у "м'ясо ціною шести ден'є за фунт", жорстокі форми розправи над одіозними чиновниками з боку народу, який не задовільнявся лише їх убивством, а розривав на частини, дали підстави історикові стверджувати, що таким чином втілювалися ірраціональні прагнення традиційної, дикунської ментальності, яка прагнула, попри суспільні та релігійні табу, до каннібалізму⁵⁹.

Підсвідомі механізми цієї дикунської ментальності Е. Ле Руа Лядюрі продовжив з'ясовувати в одній з останніх своїх монографій "Гроші, любов і смерть у Окситанському краї"⁶⁰. Ключ до розуміння структур цієї ментальності, на погляд дослідника, можна віднайти шляхом співставлення популярних текстів окситанської літератури (фабліо), у яких незмінно простежуються теми любовного суперництва, пошуку скарбів і договору зі смертю чи дияволом, з нотаріальними документами Лангедока та Прованса. Е. Ле Руа Лядюрі прийшов до висновку, що ця літературна творчість була "верифікованим варіантом нотаріальних контрактів" і відображенням соціальної дійсності. Таким чином в народній уяві ідеали успіху пов'язувалися з його прикладами в реальному житті – коханням, багатством, престижним становищем у суспільстві, не обов'язково досягнутими чесними шляхами.

Звичайно, що настільки довільна манера історичного аналізу, характерна для Е. Ле Руа Лядюрі, викликала свого часу небезпідставну критику з боку науковців. Але суперечки спричинюють тільки неорпінські явища, рутина, у тому числі в науці, їх не стимулює. Залишаючи на науковій совісті Е. Ле Руа Лядюрі певну схильність до сенсаційності, відзначимо, що його методологічні пошуки довели, що наприкінці ХХ ст. історик більше не зобов'язаний слідувати якісь жорсткій парадигмі (від давньогрецького *paradeigma* – "зразок", "канон"), як це було у французькій історіографії в період методологічної домінанції Е. Лябрусса та Ф. Броделя. Майбутнє історичної науки полягає у витворенні й примноженні якісної багатоманітності методологічних підходів, які б органічно взаємодоповнювали один одного, подібно до того як уламки різноманітного скла в калейдоскопі укладаються в зорові образи. "Я дивлюся на світ через дно кольорової пляшки", – не без іронії визнавав, відповідаючи на питання про причину успіху своєї наукової творчості, в одному з інтерв'ю Е. Ле Руа Лядюрі⁶¹.

Одним з таких підходів, який дозволяє зробити світ минулого таким, що "переливається всіма барвами", на погляд Е. Ле Руа Лядюрі, є його осмислення істориком з точки зору конкретних акторів історичного процесу. Саме такий підхід дослідник застосував у своїй останній масштабній монографії "Століття Платтерів. 1499–1628", яку присвячено реконструкції сприйняття свого часу – суперечливого століття релігійних війн та гуманізму – представниками відомої сім'ї Платтерів з міста Базель⁶². Перший том масштабного проекту написано на основі критичного аналізу "Автобіографії" засновника цієї династії швейцарських гуманістів – Томаса Платтера, мандрівника-злідця, котрий пішки обійшов майже

⁵⁹ Ibid. P. 138–140.

⁶⁰ Le Roy Ladurie E. L'Argent, l'amour et la mort en pays d'Oc. Paris, 1980.

⁶¹ Les Nouvelles Littéraires. Paris, 1979. Février. P. 48.

⁶² Decornoy J. [compte rendu:] Le Roy Ladurie E. Le Siècle des Platter. 1499 – 1628. Paris, 1995. T. 1: Le Mendiant et le professeur // Le Monde Diplomatique. Paris, 1995. Mars. P. 32.

всю Європу. Аналізуючи особливості джерельного дискурсу в дусі постмодерністської теорії культурних уявлень і практик⁶³, Е. Ле Руа Лядюрі з'ясовує глибинні психологічні мотивації його автора та реконструює неповторну структуру його ментальності. Завдяки цьому історик дійшов до висновку про те, що "Автобіографія" Т. Платтера, написана в середині XVI ст., за своєю сутністю докорінно відрізняється від пануючої до цього часу на Заході теологічної концепції написання таких творів, зокрема створених на зламі XV–XVI ст. "Мемуарів" Філіппа де Комміна. Пояснення цього глибокого перелому в структурі свідомості людини, який відбувся в першій половині XVI ст., Е. Ле Руа Лядюрі вбачає у "відкритті індивіда", котрого практично не розрізняла серед натовпу колективна ментальності Середньовіччя.

"Відкриття індивіда" можна вважати й чи не найприкметнішою ознакою сучасного етапу розвитку "нової історичної науки". Інтерес до конкретної історичної особистості, який намітився у Е. Ле Руа Лядюрі ще в "Монтайу", в "Столітті Платтерів" став визначальним методологічним принципом.

* * *

Відтак, еволюція концептуальних поглядів Е. Ле Руа Лядюрі видається з точки зору її сорокарічної ретроспективи настільки значною, що може видатись неймовірним, що всіх цих поглядів могла дотримуватись у своїй науково-дослідницькій роботі лише одна людина. Розпочавши кар'єру науковця як типовий послідовник концепції Е. Лябрасса та Ф. Броделя, Е. Ле Руа Лядюрі поступово відмовився від більшості поглядів своїх учителів, й в 1970-і роки взяв активну участь у методологічній деконструкції соціально-економічної, структуралистської та квантитативної історії, виступивши як один з провідних теоретиків культурно-антропологічного підходу. Двадцять років по тому він фактично висловився за перегляд ряду основоположних принципів останнього, зокрема – за відмову від дослідження масових уявлень і соціальних практик на користь вивчення унікальної ментальності й діяльності індивідів. Тож, у випадку Е. Ле Руа Лядюрі, важко стверджувати наявність цілісної, монолітної концепції історичного процесу: його погляди постають у вигляді співіснуючих і мобільних методологічних підходів. Їх еволюція відбувалася відповідно до найновіших методологічних віянь у французькій історіографії, більш того – нерідко заповідала їх, вказуючи нові можливості синтезу історії з соціальними дисциплінами. Саме завдяки останнім "нова історична наука", невпинно оновлюючи впродовж останньої третини століття свій методологічний інструментарій, досягнула істотних успіхів у відтворенні історичної реальності.

Як показує приклад еволюції концептуальних поглядів Е. Ле Руа Лядюрі, третє покоління школи "Анналів", з одного боку, продовжило створення міждисциплінарної соціальної науки на базі історичного знання, з іншого ж, спричинилося до методологічної деконструкції "нової історичної науки". У 1970-і роки синтез історії з "молодими" соціальними дисциплінами дозволив влити "свіжу кров" у

⁶³ Див.: Chartier R. Cultural History: Between Practices and Representations. Cambridge, 1987.

"старіюче тіло" останньої й продовжити її існування на чверть століття. Проте переваги, які отримали історики внаслідок застосування методів етнології, соціології, психоаналізу виявилися тимчасовими. Не маючи нових "територій" для експансії, "нова історична наука" опинилася в становищі методологічної стагнації, яка значною мірою обумовила її сучасну кризу й дедалі відвертише запозичення нею елементів політичної, біографічної, нарративної історії.

Vadym ADADUROV

**NEW "TERRITORIES OF HISTORY": THE PROBLEM OF SYNTHESIS
OF SOCIAL SCIENCES IN THE WRITINGS OF THE THIRD
GENERATION OF THE ANNALES SCHOOL**
(on the example of the evolution of
Emmanuel Le Roy Ladurie's conceptional views)

Emmanuel Le Roy Ladurie is widely considered to be the outstanding member of the third generation of the *Annales* school. Le Roy Ladurie's early writings were strongly influenced by Braudelian "total history". His first studies were of the social structural and ecological history of Languedoc – its climatic and agrarian history – which resulted in a two-volume thesis for a doctor's degree on "The Peasants of Languedoc" and a path-finding book on "A History of the Climate Since the Year 1000". The books exemplify the totalizing and structuralist approach of *Annalisme* at that time.

In the 1970s he developed a parallel stream of work which, while not altering or abandoning his general structural and quantitative orientation, focused on the history of mentalities or what might be called forms of collective consciousness, and how mentalities have influenced collective behaviour. This has resulted in several powerful works, most notably "Montaillou" and "Carnival in Romans". As Le Roy Ladurie's evolution shows, although the expansion of the historian's universe and the increasing dialogue with other disciplines, from geography to psychology, are surely to be welcomed, these developments have their limits.

Key words: Historiography, *Annales* school, Le Roy Ladurie's writings, expansion of the historian's universe.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2000
Прийнята до друку 01.09.2000